

Περίληψη - Summary

Βασιλική Σκαράκη: «Οι σφραγιδόλιθοι από το ιερό της Άρτεμης στη Βραυρώνα. Συμβολή στην πρακτική ανάθεσης σφραγιδολίθων στον ελλαδικό χώρο κατά τους Αρχαϊκούς Χρόνους»

Η παρούσα μελέτη παρουσιάζει τα είδη των σφραγιδολίθων και σκαραβαίων, που αφιερώθηκαν στο ιερό της Βραυρωνίας Άρτεμης από τα τέλη του 8ου έως τα τέλη του 6ου αι. π.Χ., ενώ ένα μικρό σύνολο σφραγιδολίθων της Ύστερης εποχής του Χαλκού, αποτελούσαν αφιερώματα του τέλους της Γεωμετρικής ή της Αρχαϊκής εποχής.

Καταρχήν παρουσιάζεται η ίδρυση και λειτουργία των εργαστηρίων σφραγιδογλυφίας του ελλαδικού χώρου, όπως επίσης οι κατηγορίες των εισηγμένων σφραγιδολίθων της ίδιας περιόδου, ενώ επιβεβαιώνεται η λειτουργία τοπικού εργαστηρίου καλύπτοντας ένα κενό στην έρευνα για τη θέση της Αττικής στο χάρτη των εργαστηρίων σφραγιδογλυφίας του 7ου αι. π.Χ. Στα τέλη του 8ου και τις αρχές του 7ου αι. π.Χ. εισάγονται στον ελλαδικό χώρο σκαραβαίοι και σκαραβαιοειδείς από την Ανατολή, οι οποίοι προς το παρόν δεν έχουν άμεση επιρροή στα ελληνικά εργαστήρια, τα οποία αρχίζουν να οργανώνονται την ίδια σχεδόν περίοδο. Αντίστοιχα, στη Βραυρώνα απαντούν σκαραβαίοι και σκαραβαιοειδείς της ομάδας του Λυρωδού, γυάλινοι φοινικικοί, αιγυπτιακοί και αιγυπτιάζοντες από φαγεντιανή αλλά και μία μαρμαρίνη σφραγίδα με στέλεχος. Όσον αφορά στα ελληνικά εργαστήρια, εκτός από το αττικό, στο ιερό της Άρτεμης εκπροσωπούνται το αργεϊτικό εργαστήριο, το νησιωτικό (με πιθανό κέντρο παραγωγής τη Μήλο) και το εργαστήριο ελεφαντοστεινών σφραγιδόλιθων της Ανατολικής Ελλάδας. Με εξαίρεση το νησιωτικό εργαστήριο, τα υπόλοιπα σταματούν τη λειτουργία τους στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. Κατά το α' μισό του 6ου αι. π.Χ. το κενό στη ζήτηση καλύπτουν οι σκαραβαίοι και διακόμορφες χάνδρες από το εργαστήριο της Ναύκρατης, ενώ το νησιωτικό αποδεικνύεται ως το μακροβιότερο μεταξύ των ελληνικών εργαστηρίων συνεχίζοντας τη λειτουργία του έως τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. Η περίοδος αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως μεταβατική καθώς συνυπάρχουν οι παραδοσιακές τεχνικές σε μαλακούς λίθους με τα νέα περιστρεφόμενα σε τόρνο εργαλεία και τα χαλαζιακά σκληρά ορυκτά. Στη Βραυρώνα αυτό διαφαίνεται με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο, καθώς οι νησιωτικοί σφραγιδόλιθοι που αποδίδονται στον σπουδαίο Ευβοέα χαρακτή Συρία αποτελούν ορισμένα από τα ωραιότερα έργα της αρχαϊκής σφραγιδογλυφίας. Παράλληλα, από τα μέσα του αιώνα και εξής τα ηνία στην παραγωγή αναλαμβάνουν τα εργαστήρια που δραστηριοποιούνται στον χώρο του Ανατολικού Αιγαίου και την Κύπρο, επιβεβαιώνοντας τη συμβολή της νήσου στην εκμάθηση των τεχνικών επεξεργασίας σφραγιδολίθων από σκληρούς λίθους. Από τα κυπριακά εργαστήρια ξεχωρίζουν εκείνα του Ανατολίζοντος και του Ξηρού Ρυθμού, εκείνο που ακολουθεί τη φοινικική παράδοση αλλά και το εργαστήριο

κατασκευής αχαιμενιδικών σφραγιδόλιθων. Ανατολικο-ιωνικής καταγωγής είναι οι σφραγιδόλιθοι με σπουδές ζώων, που συγκαταλέγονται στα έργα του λεγόμενου Κοινού Ρυθμού αλλά και ένας εξαιρετικός σκαραβαίοειδής με λιοντάρι που περιλαμβάνεται στην περίφημη Ομάδα του Αριστοτείχη.

Όπως προκύπτει, εκτός από τη συμβολή τους στην εξέλιξη της αρχαϊκής σφραγιδογλυφίας, οι σφραγιδόλιθοι από το ιερό της Βραυρώνας αφενός σκιαγραφούν το πλέγμα των εμπορικών δρόμων και ανταλλαγών στο Αιγαίο την περίοδο αυτή, ενώ παράλληλα αναδεικνύουν στοιχεία για το ιστορικό-πολιτικό πλαίσιο του τέλους της Γεωμετρικής και Αρχαϊκής εποχής.

Στο πλαίσιο της έρευνας διερευνώνται επίσης η καταγωγή της Άρτεμης από τη παράδοση της Μεγάλης θεά της Φύσης και της Αναπαραγωγής των προϊστορικών χρόνων, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της και οι λατρευτικές πρακτικές με τις οποίες επιχειρείται να συσχετιστεί το υπό μελέτη υλικό προσφέροντας στοιχεία άμεσα συνυφασμένα με τις συνθήκες ίδρυσης και εξέλιξης του ιερού της Βραυρώνας κατά τη διάρκεια των Πρώιμων Ιστορικών και Αρχαϊκών χρόνων. Ιδίως μέσα από την πρακτική της ανάθεσης των σφραγιδολίθων αναδύονται ιδιαίτερες πτυχές της λατρείας της Άρτεμης, η ενδεχόμενη σχέση της με άλλες θεότητες αλλά και στοιχεία της ιστορικής παράδοσης της Αθήνας. Ταυτόχρονα, μέσα από τη συγκριτική μελέτη με ιερά γυναικείων θεοτήτων του ευρύτερου ελλαδικού χώρου, όπου η πρακτική της ανάθεσης σφραγιδολίθων συμπεριλαμβάνεται στις λατρευτικές συνήθειες αλλά και τη διερεύνηση των ιδιοτήτων των υλικών κατασκευής (ορεία κρύσταλλος, κεχριμπάρι, όστρεο, ύαλος) και των συμβολισμών τους με βάση κυρίως την μεταγενέστερη γραμματεία, ανιχνεύονται οι ιδιότητες των σφραγιδόλιθων και οι κοινές αντιλήψεις για την καθιέρωσή τους ως αναθημάτων, κάποιες από τις οποίες διατηρήθηκαν έως και τη σύγχρονη νεοελληνική παράδοση.

Αν και η διαχρονική σημασία των σφραγίδων ως μέσου αναγνώρισης της κυριότητας ή γνησιότητας του σφραγιζόμενου αγαθού είναι αδιαμφισβήτητη, η πρακτική της ανάθεσης των σφραγιδολίθων στη Βραυρώνα αλλά και στα υπόλοιπα ιερά των Αρχαϊκών χρόνων θα πρέπει να σχετιζόταν με τις κουροτροφικές ιδιότητες της λατρευόμενης θεότητας λαμβάνοντας υπόψη ότι τα ελληνικά εργαστήρια του 7ου αι. π.Χ. εξυπηρετούσαν κατά κύριο λόγο τις ανάγκες προβεβλημένων ιερών, αφιερωμένων σε γυναικείες θεότητες με κουροτροφικές ιδιότητες, όπως του Ηραίου του Άργους, του Ηραίου της Περαχώρας, της Ορθίας στη Σπάρτη, της Αθηνάς Λινδίας και της Άρτεμης Βραυρωνίας. Κάτοχοι των σφραγιδολίθων θεωρούνταν κυρίως οι γυναίκες και τα παιδιά ως το πιο ευάλωτο κομμάτι της κοινωνίας, γι' αυτό και οι σφραγιδόλιθοι ερμηνεύονται ως φορείς προφυλακτικής δύναμης. Υπό το πρίσμα της ανθρωπολογικής προσέγγισης, προκύπτει ότι πέρα από τα τυπικά χαρακτηριστικά του αντικειμένου (σχήμα, εικονογραφικό θέμα, υλικό κατασκευής), εκείνο που είχε σημασία τελικά ήταν ο συμβολισμός της θεϊκής εύνοιας και προστασίας, που διασφάλιζε όχι μόνο το άτομο αλλά ευρύτερα τον οίκο και κατ' επέκταση την πόλη.

Vasiliki Skaraki: «Seals from the sanctuary of Artemis at Vravron. Contribution to the practice of seals' dedication in Greece during the Archaic period»

The present study presents the types of seals and scarabs that were dedicated to the sanctuary of Artemis at Vravron from the late 8th till the end of the 6th cent. BC, while a few seals of Late Bronze Age were offered at the end of the Geometric or Archaic period.

The research presents overall the establishment and operation of the greek seal workshops, as well as the categories of the imported seals of the same period. At the same time the operation of a local workshop is confirmed covering a gap in the research for the position of Attica on the map of the seal workshops during the 7th c. B.C.

In the late 8th and early 7th cent. B.C. eastern scarabs and scaraboids are being imported into Greece. They still have no direct influence on the greek workshops, that are being organized during the same period. Correspondingly, scarabs and scaraboids of the Lyre Player group, phoenicians seals of glass, egyptian and egyptianizing scarabs of faience as well as a marble stamp with a knot topped handle have been found at Vravron. Besides the attic, as far as the other greek workshops are concerned, seals dedicated to Artemis Vravronia come from Argos, Cyclades and the workshop of ivory seals of Eastern Greece. With the exception of the island workshop, the rest of them end their operation in the late 7th cent. B.C. During the first half of the 6th c. B.C. the gap in demand is covered by the scarabs and beads from the workshop of Naukratis. The island workshop is proving to be the longest among the greek workshops continuing its production until the end of the 6th cent. B.C. This period could also be described as a "transitional" considering that traditional techniques on soft stones coexist with new rotating tools and quartz hard minerals. At Vravron this is most obvious through some island gems that have been attributed to the great engraver named Syries and undoubtedly considered as some of the most beautiful works of archaic seal engraving. At the same time, from the middle of the 6th century on, the reins on production take over the workshops that are active in the Eastern Aegean and Cyprus, confirming the contribution of Cyprus to learning of the seal engraving techniques on hard stones. From the Cypriot workshops stand out those of Orientalizing and Dry Style, the one that follows the phoenician tradition and the workshop of Achaemenid stamps. Of eastern-ionic origin are the seals depicting mainly animal studies, which are among the works of the so-called Common Style, but also an extraordinary scaraboid with lion included in the famous Aristotle's Group.

Aside from their contribution to the evolution of the archaic seal engraving, the seals from the Vravron sanctuary on the one hand outline the trade routes and exchanges in the Aegean during this period, while at the

same time highlight the historical-political context at the end of Geometric and during the Archaic period.

The origin of goddess Artemis is also investigated through the tradition of the Great Goddess of Nature and Reproduction of Prehistoric times. The special qualities of goddess as well as the dedication practices by which the material under study is being associated, provide important elements directly related to the founding and evolutionary conditions of the Vravron sanctuary during the Early Historical and Archaic years. In particular, aspects of the cult of Artemis, its possible relationship with other deities and elements of the historical tradition of Athens emerge through the practice of seal dedication. At the same time, the research is focused on the special qualities seal stones had assimilated and the prevailing common perceptions as far as their establishment as votive expressions is concerned. This was achieved on the one hand through the comparative study with other greek sanctuaries of female deities, where seal dedication is also included in devotional practices, as well as through the study concerning the qualities of the manufacturing raw materials (rock crystal, amber, shell, glass) and their symbolism based mainly on the literature of later times. It is interesting that some of these perceptions were preserved up to the contemporary Greek tradition.

Although the importance of the seals as a means of recognizing the property or authenticity of the sealed goods is indisputable, the practice of seal dedication at Vravron and other female sanctuaries should be related to the worshiping kourotrophos deity (nurturer child), considering that seal workshops of the 7th c. B.C. mainly served the needs of prominent sanctuaries dedicated to female divinities with nursing qualities such as Heraion of Argos, Heraion of Perachora, Orthia in Sparta, Athena Lindia and Artemis at Vravron. Owners of seals were mainly women and children. They were considered as the most vulnerable part of society, that's why seals are mainly interpreted as force of prophylactic power. In the light of an anthropological approach, apart from the typical features of the object (form, motifs, manufacturing material), the symbolism of the divine favor and protection that ensured not only the life of the individual but more generally the subsistence of the house (oikos) and by extension the city (polis) was the ultimate meaning of seal dedication practice.